

Isparta'nın Bilinen En Eski Tarihli Yılkırkan Çeşmesi'nde Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi

Mustafa Akaslan*
Doğan Demirci**



Öz

Yılkırkan (Yılkırkan) Çeşmesi'nin kitabesi üzerinde yazılan tarihi itibarıyla Isparta'daki en eski çeşme olduğu anlaşılmaktadır. Birisi Arapça, diğeri Farsça olmak üzere Çeşmenin iki adet kitabesinin olduğu ve kitabelere göre İsa Fakih isminde bir zat tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Arapça kitabede kullanılan bir rakam, bazılarında göre, Hint rakamı olarak "4", bazılarında göre de önünde çizgi olduğundan dolayı "5" olarak okunabilmektedir. Her iki durumda da tarih Hicri 429/1037-38 ya da 529/1134-35 olarak okunmakta ve bu durumda tarih Isparta'nın Türkler tarafından fetih edildiği tarih olan Hicri 601/M.1205'den yaklaşık 70 yıl geriye gitmektedir. 2012 Yılı'nın Haziran ve Temmuz Ayı içerisinde, Isparta Müzesi tarafından çeşmenin kazısı yapılarak çeşme tamamen ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeşme, İsa Fakih, Yılkırkan, Sülübey, Kitabe, Hint Rakamı

A Review of Excavation Work the Oldest Fountain of Isparta Known as Yılkırkan

Abstract

Based on the date of its inscriptions, the Fountain of Yılkırkan is considered the oldest fountain in Isparta. An İsa Fakih is the founder according to the two inscriptions in Arabic and Persian. A figure on the Arabic inscription, is according to some the Indian numeral "4", whereas the line found in front of the number could be read as "5". Thus, the date could correspond to 429/1037-38 or 529/1134-35 either way this is nearly 70 years before the Turkish conquest of Isparta in H. 601/AD. 1205. The Isparta Museum excavated and uncovered the Yılkırkan fountain in June and July 2012.

Key Words: Fountain, İsa Fakih, Yılkırkan, Sülübey, Inscription, Indian Numeral

* Isparta Müzesi Müdür Vekili, museci@hotmail.com
** Isparta Müzesi Arkeolog, d.demirci32@mynet.com

Giriş

Suyun insanlar açısından çok önemli bir yerini bulmaktadır. Bu nedenle olmalıdır ki tarihte pek çok medeniyet suyun etrafına yerleşmişlerdir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de suyla ilgili bazı ayetler de vardır. Suyla ilgili ayetler de dinen suyun önemini oldukça arttırmaktadır. Bu nedenle olacaktır ki İslam kültürü olarak tarih boyunca hayır amaçlı pek çok çeşme yaptırılmış ve yaptırılan çeşmelerin bir kısmının üzerlerindeki kitabelerinde bu ayetler yazılmıştır. Söz konusu ayetlerin içerisinde Kur'an-ı Kerim'de, Süretü'l-Enbiya'nın 30. ayeti olan *...ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?..* mealindeki ayet ile Süretü'l- Nur'un 45. ayeti olan *Allah, her canlıyı sudan yarattı...* mealindeki ayet kitabeler içerisinde en çok geçenleri olarak sayılabilir. Bazı kaynaklarda ise Kur'an okunacağı, dua edileceği ya da tespih çekileceği zaman önceden abdest almanın zorunlu olmasının da suya ve çeşmelere çok önem verilmesinin asıl sebebi olduğu belirtilmektedir (Arseven 1984: 100) .

Osmanlıca sözlüklerde çeşm kelimesinin göz anlamına geldiği anlaşılmaktadır. (Devellioğlu, 2003: 156). Çeşme kelimesi olarak XIII-XIV. yüzyıllarda Arapça *sıkaye*, *ayn* ya da *meska* terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir (Önge 1981: 1-15). Çeşme yapıları, kullanım alanlarına ve mimarilerine göre belli başlı tiplere ayrılmaktadırlar. Genellikle hayır sahiplerinin mahallelerde yaptırıldıkları, cephesinin önünde testi koymak ve dinlenmek yapılmış için karşılıklı iki seki taşı bulunan çeşmelere basit mahalle çeşmeleri dendiği, meydanlardaki büyük çeşmelere anıtsal çeşmeler dendiği, camilerin dışında ve içinde abdest almak için yapılmış çeşmeler olduğu, ayrıca, konaklarda ve bazı evlerin bahçelerinde akan su sesini dinlemek için çeşmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır (Arseven 1984: 96-100) .

Isparta il merkezinde 20. Yüzyıla kadar pek çok çeşme bulunmakta iken bunlardan çok azı günümüze kadar gelebilmiştir. Isparta'da bulunan çeşmelerin en tanınmışlarından birisi halk arasında "Yılkırkan" ya da "Yılkırkan" adıyla bilinen çeşmedir. Çeşme, Isparta, Merkez, Sülübey Mahallesi, İğci Sokak, 1321 ada, 117 parselde yer almaktadır. Yılkırkan hazneli büyükçe bir çeşme olup, hem bir mahalle içerisinde yer alması hem de cephesinde karşılıklı iki seki taşının bulunması nedeniyle tipik bir mahalle çeşmesi kabul edilebilir. Çeşmenin mülkiyeti Isparta Belediyesi adına kayıtlıdır. (Resim 1 ve 2)

Yılkırkan Çeşmesi'nin kuzey cephesinde, üç ayrı taş kabartma olarak yazılmış iki kitabesi vardır. Kitabelerinde yazılan tarihe göre Isparta'da bilinen en eski çeşme yapısı olma özelliğine sahiptir (Önge 1997: 59). Ancak çeşme, hemen batısından geçen, asfalt yolun yaklaşık 4-5 metre altında kalmıştır. Çeşmenin çift yüzünün olduğunun söylenmesine rağmen, güney yöne bakan yüzü toprak altındadır. Güney cephesinin çok uzun zamandır toprak altında kalması nedeniyle 2012 yılında yapılan kazıdan önce bu yüzünü henüz gören bir kişiye rastlanılmamıştır. Bu nedenle kuzey yöne bakan taraf herkes tarafından bilinen tek cephesi olmuştur (Resim 3 ve 4). Çeşme, Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 14.06.2001 gün ve 5021 sayılı kararıyla Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescil edilmiş ve etrafına beşer metrelik bir koruma bandı konulmuştur (Resim 5 ve 6). Çeşmenin görünen bu cephesi çok derinde kaldığından, çeşmenin diğer bir adı da "Çukur Çeşme" olarak anılmaktadır. Maalesef burası zamanla çöplük haline getirilmiştir. Çeşme, bölgede sık rastlanan köfke taş ile yapılmış ancak cephede bulunan bu taş kaplamanın tamamına yakını dökülmüştür. Yanlarda bulunan kabartma taş parçaları çeşmenin cephesinin süslemesi hakkında biraz fikir vermektedir (Resim 7 ve 8).

Çeşmenin kitabelerini bizzat gördüğü anlaşılan Böküzade (1983: 12) ve Katırcıoğlu (1958: 11) gibi bazı yazarlar, birisi Arapça diğeri Farsça yazılmış iki kitabesinin olduğunu belirttiktedirler. Böküzade ve Katırcıoğlu'na göre Arapça olan kitabesi 1135 tarihini vermektedir. Buna karşılık Farsça olan kitabesi ebced hesabıyla Hicri 925/Miladi 1519 tarihini vermektedir. Çeşmenin tarihi konusu bugüne kadar tartışmalı olarak gelmiştir. Farsça olan kitabenin tam ortasından ikiye ayrılarak her iki tarafına da birer beytin yazılmasından dolayı üç adet kitabesini bulunduğu hususu da bazı kayıtlarda yer almaktadır (Böküzade 1983: 11).⁽¹⁾

Yaptıran kişinin babasının adının "Muhammed" ya da "Mehmet" olması "İsa oğlu Mehmet" mi ya da "Mehmet oğlu İsa" mı konuları da tartışma konusu olduğu ama çeşmeyi yaptıran kişinin Muhammed oğlu İsa Fakih olduğu hususunun ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Çeşmeyi inceleyen Ferruh Toruk'a göre "Muhammed" ismi aynı zamanda "Mehmed" anlamına gelmekte olup, farklı isimler değildir (Toruk 2001: 93). Ancak çeşmenin tarihi konusu hala belirsizliğini sürdürmektedir. Bugüne kadar yapılan bazı tarihlendirmeler gerçekten dikkat çekicidir. Çünkü Arapça olan kitabenin okunuşu, Is-

1. Kaynakta "Açıklama" başlığı altında çeşmede üç adet kitabenin bulunduğu ve en sağdaki üçüncü kitabenin sonradan ilave edilmiş olabileceği yazılmıştır. Ancak kitaptaki bu açıklamalar çoğunlukla, eserin sonradan kitap olarak basımını gerçekleştiren ve kitap içerisine çeşitli açıklamalar ekleyerek güncelleyen yazarın torunu olan Suat Seren'e ait olmalıdır.

parta'nın fetih tarihi, ya da Anadolu kronolojisini değiştirmek için tartişma konusu olmaktadır. 2012 yılı Temmuz Ayı içerisinde Isparta Müzesi tarafından bir kazı yapılarak, çeşmenin üstündeki

molozlar temizlenmiş, etrafındaki çöpler ve toprak yuğunları boşaltılmış ve eřme tamamen açığa çıkarılmıştır.



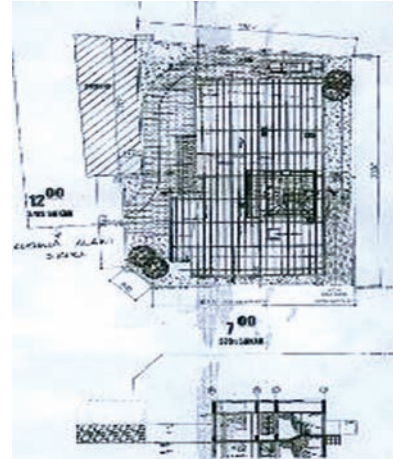
Resim-1: Çeşmenin konumunu gösteren hava fotoğrafı



Resim-2: Çeşmenin bulunduđuđu parsel



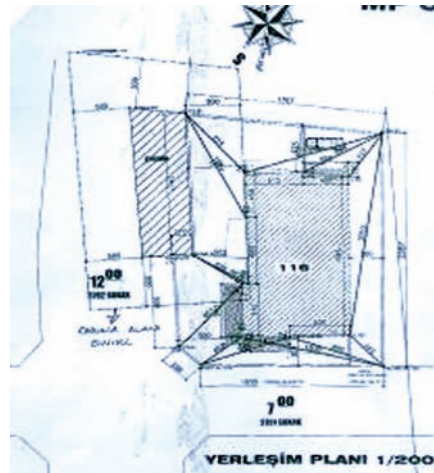
Resim-3: Yılkırkran eřmesinin kazı öncesi yukarıdan görünümü (22 Haziran 2012)



Resim-5: Çeşmenin koruma bandı planı



Resim-4: Kuzey cephesinin kazı öncesi görünümü (26 Haziran 2012)



Resim-6: Çeşmenin yerleřim planı

1. Çeşmenin Konumu ve Kazıdan Önceki Durumu

Sülübey Mahallesi Isparta'nın güneyinde yer almaktadır. Bu mahalleye Hamam Mahallesi de denilmektedir. Çünkü burada 16.ve 17. asrın meşhur hamamlarından Sülübey Hamamı da bulunmaktadır (Süldür 1951: 15). Halk tarafından burası için "Hamambaşı" tabiri de kullanılmıştır (Akdemir 2008: 77) . 16.yüzyılda mahallenin ismi Mescid-i Süle olup hane sayısı 15, nefer sayısının da 29 olduğu kaynaklarda yazılıdır. Daha sonra bunlar birer sayı artmış olup, incelemeye esas alınan sicillerdeki avarızhane sayısı da ikidir (Akdemir 2008: 77). İsa Fakih'in böylesine büyük anıtsal bir çeşme yaptırması, Sülübey Mahallesi'nin, o dönemde diğer mahallelere göre daha varlıklı ve müreffeh olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Günümüzde çeşme yapısı evlerin arasında kalmış ve içinde bulunduğu çukurluğun etrafı tuğla ile eğreti olarak çevrelenmiştir. Ancak bu koruma duvarına rağmen çeşmenin tabiat şartlarına karşı ve insan tahribatına karşı korunamadığı, yüzeyinde bulunan düzgün taş kaplamaların zamanla düştüğü ve yapının her geçen gün daha fazla tahrip olduğu gözlenmiştir. 1948, 1968, 1992 ve 1999 yıllarında Arkeolog Kemal Turfan'ın çeşmede yaptığı incelemeler sonucunda birer rapor yazılarak raporlar o dönemdeki adıyla Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne gönderilmiş, 1992 ve 1999 yılında yapılan kazı ve incelemelerin raporları aynı zamanda Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na iletilmiştir. Turfan 2001 yılında yazdığı raporda; çeşmenin yol kotunun çok altında kalması nedeniyle burasının yine çöplük olarak kullanıldığı, 1948 yılında yapılan temizlikten sonra çeşmenin bugün kuzey yönünde bulunan taş merdivenin inşa edildiği belirtilmektedir (Turfan 2001: 1).⁽²⁾

Çeşmenin kemerinin üstü hizasında, yan yana üç mermer kitabenin bulunduğu, bununla birlikte aynı kısımda birkaç Bizans Dönemine ait fragmanın da yer aldığı kaynaklarda belirtilmesine rağmen günümüzde bu parçaların yerlerinde olmadıkları görülmektedir. Aynı biçimde daha önce çeşmenin cephesinin alt kısmında kullanıldığı söylenen yeşil sırlı tuğlalara çeşme cephesinde rastlanılmadığı hususu Kemal Turfan'ın 1948 yılında çeşmede yaptığı incelemede belirtilmekte, "maska" kelimesinin su yapılarından hazneli çeşme, maslak anlamında geldiği, çeşmenin bu haznesinin üzerinin yassı, büyük çoğunluğu yerinde olan düzgün kesme taşlarla kaplı olduğu Kemal Turfan'ın 1948 yılında yapılan

tespitlerden anlaşılmaktadır (Turfan 1953: 1). Çeşmenin yapılan ölçümlerinde 3.97 metre genişliğinde, 8.02 metre uzunluğunda dikdörtgen planlı olduğu tespit edilmiştir. Güney yöndeki yükseklik toprak seviyesinden itibaren 3.06 metredir. Kuzey yöndeki yükseklik ise 5,5 metredir. Kuzey yönde kemer genişliği 3 metre, güney yönde ise kemer genişliği 2.10 metredir.

Deposunun üzeri kare biçimli, yassı taşlar kiremit gibi kullanılarak kapatılmıştır. Ama muhtemelen kaplama işlemi sonradan yapılmıştır. Kuzey ve güney olmak iki cepheledir. Kuzey cephesinde kemerli oldukça derin bir niş ve depoya açılan küçük yuvarlak kemerli bir penceresi vardır. Güney cephesinin yaklaşık 80 cm.lik bir bölümü açıktadır. Bu bölümün kaplamaları ve profilli kornişleri sağlam kalmıştır.

2. Çeşmeyle İlgili Bugüne Kadar Yazılanlar ve Tarihlendirmeler

Çeşme ile ilgili olarak bazı kaynaklarda özellikle de Isparta'nın tarihçesinden bahseden eserlerde söz edilmektedir. İl yıllıklarının yapılan incelenmesinde 2003 yılı Isparta İl Yıllığı hariç çeşme hakkında aynı bilgilerin verildiği görülmektedir. Isparta 1973 İl Yıllığı'nda çeşme ile ilgili şu ifadelerle yer verilmiştir (Isparta İl Yıllığı 1973: 98);

Seİçuklu Devrinden kalma tek eserdir. Sülübey Mahallesi'nden çay sırasına yakın bir yerde olup, son zamanlarda restore edilmiştir. İsa oğlu Muhammed isminde bir hayırsever tarafından 1135 yılında yaptırıldığı kitabesinden anlaşılan bu çeşmenin yanında bir de kullanılmayan hamamı vardır. Buna Sülübey Hamamı denmektedir. Çeşmede biri Arapça diğeri Farsça iki kitabe bulunmaktadır.

1983 Isparta İl Yıllığı'nda ise (1983: 149) hamamın günümüzde kullanılamaz durumda olduğu, Arapça ve Farsça kitabelerinin Şehir Müzesinde olduğu bilgileri ilave edilmiştir. Ancak kitabeler İl Yıllığında söylendiği şekilde Isparta Müzesinde değildir. Kemal Turfan, 10.05.1999 tarihinde; dönemin Isparta Belediye Başkanı'nın bizzat ilgilendiği ve Isparta Belediye Başkanlığı ile birlikte gerçekleştirilen temizlik kazısında Arapça kitabenin parçasının çıkmasının çok sevindirici olduğunu söylemektedir. Ancak çeşme kitabelerinin şu anda neredelikleri maalesef belli değildir.

Önce basımı yapılan il yıllıklarına karşılık 2003 yı-

2. Kemal Turfan 2001 yılında çeşmeyi incelemiş ve sonucunda Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na bir rapor yazarak durumu bildirmiştir.

İnönü basımı gerçekleştirilen İl Yıllığında ise (2003: 201), çeşmenin Osmanlı Dönemi yapısı olduğu, 1519 yılında yapıldığı ama Isparta'nın en eski çeşmesi olduğu yazılmıştır. Çeşmenin sözü edilen kitabelerinin fotoğrafı, Arapça yazılışı ile okunuşu Hikmet Turan Dağlıoğlu (1934: 34) tarafından Ün Dergisinde yayınlanmıştır (Resim 9 ve 10).



Resim-9: Arapça olan kitabe (Dağlıoğlu 1934: 34)

1 - السق عمارة محمد بن عيسى وغفر الله له ولوالديه و
احسن اليها. (B ۳۹)

Resim-10: Arapça kitabenin harfleri (Dağlıoğlu 1934: 34)

Kitabenin Arapça okunuşu; *El-Maska İmareti Mehmet ibn-i İsa ve Gaferallahü lehü Li Validiyye ve Ahsenü İleyhüma* şeklindedir. Yılmaz Önge (1997: 59) bu kitabenin Arapça okunuşunu biraz farklı yazmıştır. Şöyledir; *El-Maska İmarete İsa ibn-i Muhammed ve Gafer Allah-ü lehü ve li valideyhi ve Ahsene İleyhi üma İleyhi ve İleyhüma sene 925*. Arapça olan bu kitabenin boyu 26,5 cm, eni 102,5 cm, satır genişliği ise 22,5 cm dir. Bu kitabenin Türkçe tercümesi; (bu) Çeşmeyi Muhammed oğlu İsa Yaptı. Allah Onun ve Ebeveyninin Günahlarını bağışlasın ve iyilikler onların üzerine olsun Hicri 925/Miladi 1519 biçimindedir (Tufan 2001: 3). Ancak Türkçe tercümesinde yazar tarafından burada yanlışlıkla Farsça olan kitabenin Hicri rakamlarının verildiği görülmektedir. Arapça kitabesinde tarihi böyle değildir.

Birinci beytin yazılı olduğu Farsça kitabe taşının eni 49 cm, boyu 36 cm, satır aralığı 14,5 cm dir. İkinci kitabe taşının eni 45,5 cm, boyu 36 cm, satır genişliği 14,5 cm dir. Farsça yazılmış olan bu iki beyitlik kitabede "İsa" ismi geçmektedir (Isparta İl Yıllığı 1983: 149) (Resim 11). Çeşmenin Farsça olan kitabesinin Arapça harflerle yazılışı Neşet Köseoğlu (1936: 365) tarafından Ün Dergisi'nde yayınlanmıştır (Resim 12). Latin harfleriyle yazılışı ise Tahir



Resim-11: Farsça olan kitabesinin birinci beyiti (Isparta İl Yıllığı 1983: 149)

1 --- جناب حضرت عیسیٰ وبقیه صاحب خیر
2 --- ز فیض فضل خدا چونکه کرد روان
3 --- ز ساکنان سرایر سما دعائی یاد
4 --- ندا رسید بتاریخ (باد خوض جنان) |

Resim-12: Farsça kitabenin Arapça harflerle yazılışı (Köseoğlu 1936: 365)

Erdem (1934: 76) tarafından yine Ün Dergisi'nde yayınlanmıştır. Farsça kitabenin Latin Harflerle olan yazılışı ; *Cenab-ı Hazreti İsa Fakih sahib-i Hayr, Zi Feyz-i Fazlı Hüda Çünkü Gerd Revan Havzı Cinan*" biçimindedir.⁽³⁾

Farsça ikinci kitabesi ise şöyledir; *"Zi sakinan-ı sera perde sema be dua, Zinda şunid be tarih-i bad havz-ı cenan"* (Önge 1997: 58).

İki parça halindeki ve her parçasında ikişer beyitin yazılı olduğu Farsça kitabelerin okunuşlarının kaynaklarda farklı farklı oldukları görülmektedir. Köseoğlu'nun (1936: 365) Arapça Harflerle yayınladığı dört beyite bakarak Farsça kitabeyi muhtemelen şöyle okuyabiliriz;

- 1- "Cenab-ı Hazreti İsa fakih sahib-i hayr,
- 2- Zi Feyz-i fazlı hüda çünkü gerd revan,
- 3- Zi sakinan-ı serayer sema dua-i yad,
- 4- Nida rest bi tarih-i bad havzı cinan.

Çeşme üzerinde yer alan her üç kitabenin bir arada gösteren bir fotoğrafı Enver Süldür (1951: 15) tarafından yayınlanmıştır. Çok eski olan bu fotoğrafta

3. Kitabelerin okunuşları hemen hemen tüm kaynaklarda farklı biçimdedir. Örneğin Önge, kitabeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Neşriyat Müdürlerinden Merhum Zeki Oral Bey'e rica edilerek okutulduğunu söylemektedir. Burada birinci beyitin diğerleriyle yaklaşık aynı olduğu, ancak ikinci beyitin farklı okunduğu görülmektedir. O da *Zi Feyz-i Fazlı Hüda Çu niker gerd-i rahmi o biçimindedir.* (Önge 1997: 59)



Resim-13: Kitabelerin Tamamını Gösteren Fotoğraf (Süldür 1951: 15)



Resim-14: Kitabelerden ikisini gösteren fotoğraf (Böcüzade 1983: 12)



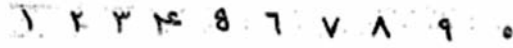
Resim-15: Farsça kitabelerden birisinin yerinde onarım izi vardır (Önge 1983: R.66)



Resim-16: Tek kalan Farsça kitabe sonra yan duvarın üst köşesine konulmuştur (Önge 1983: R.68)

iki Farsça kitabenin arasında bir Bizans fragmanının yer aldığı görülmektedir (Resim 13). Buna karşılık Böcüzade Süleyman Sami (1983: 16) (Resim 14), Yılmaz Önge (1997: R. 66) tarafından yayınlanan cephe fotoğraflarında ise sağ tarafta bulunması gereken Farsça kitabenin yerinde olmadığı, bu kısım tamirat gördüğü anlaşılmaktadır (Resim 15). Ayrıca Yılmaz Önge (1997; R. 68), Farsça olan ve yerinden sökülen kitabenin bir başka tamirat sonrasında yan cephenin üst köşesine monte edildiğini tespit etmiştir (Resim 16) . Fotoğraflarda kitabelerin, kemerin bize göre sol tarafında yer aldıkları ve birbirlerine göre orantsız ölçülerde oldukları da görülmektedir.

Arapça kitabenin tarihlendirilmesi konusunda; Böcüzade (1983: 12), çeşmenin tarihini, daha diğer kaynaklarda verilen rakamlardan çok öncelere götürmekte, çeşmenin Miladi 1038/Hicri 429 tarihinde yapıldığını, Hikmet Turan Dağlıoğlu'nun (1934: 29) yazısında belirttiği gibi Arapça kitabedeki Hicri 429 rakamındaki "4" rakamının önüne çizgi konularak o dönemde "Erkam-ı Gubariye" (Resim 17) olarak bilinen Hint rakamlarında kullanılan "5" rakamının elde edildiğini, dolayısıyla Hicri 529/Miladi 1135 olduğunun da doğru olabileceğini belirtmektedir.



Resim-17: Erkam-ı Gubariye Rakamları (Erdem 1934: 76)

Böcüzade (1983: 12), aynı zamanda Arapça kitabede yazı tipinin nesih⁽⁴⁾ olduğundan yola çıkarak; nesih yazının ise Hicri 4.yüzyıldan itibaren kufi yazının bozularak köşelerinin yuvarlatılması ile icat edilmiş olduğunu, dolayısıyla Yılkırkan Çeşmesi'nin Hicri 429 yılında yapılmış olmasının daha doğru olacağını, çeşmede yer alan diğer bir kitabe olan Farsça kitabede bulunan ebced hesabı ile Miladi 1519/Hicri 925 tarihine isabet etmesinin de doğru olacağını, ancak Selçuklu tarzında köfke taş kaplama olarak yapılan bu çeşmedeki mermer kitabenin farklı bir malzeme ile yapıldığı, çeşmenin onarımı sırasında buraya konulmuş olabileceğini belirtmektedir. Katırcıoğlu da (1958: 11) Böcüzade'nin bu görüşüne katılarak çeşmenin Selçuklular Döneminde yapıldığını söylemekte, *Isparta'da Selçuk eseri olarak bir çeşme vardır ki : Sülübey Mahallesinde Yılkırkan Çeşmesi adı verilen bu eser 1135 Milâdi yılında ve Selçukluların hükümet sürdüğü tarihten 48 yıl sonra yapılmış olduğu kitabe-*

4. Kitabelerin yazı tipleri konusunda da bazı taştırmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Böcüzade yazı tipinin nesih olduğunu iddia etmesine karşılık Köseoğlu (1936: 364) ve Önge (1997: 59) gibi diğer bazı yazarlar bunun sülüs olduğunu söylemektedirler.

sinden anlaşılmaktadır. Bu kitabeye göre; çeşmeyi (İsa Oğlu Muhammet) adında bir hayırsever yaptırmıştır demektir. Yine benzer biçimde Isparta Tarihi isimli eserinde Enver Süldür (1951: 15) "Selçuklular Isparta'da" başlığı altında Isparta'da bu zamanda yapılmış bir çeşme vardır ki Selçuklu sanatının tek şahidi sayılabilir. Bugün hiçbir işe yaramayan Sülübey Mahallesi'nde çay kenarındadır. Yılkırkan Çeşmesi adı verilen bu eser 1135 sene ve Selçukluların hükümet kurdukları tarihten 48 sene sonra yapılmış olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır" demektir. Enver Süldür'ün Selçukluların hükümet oldukları tarihten bahsederken 1087 yılını kastettiği yazmış olduğu rakamlardan anlaşılmaktadır.

K. Turfan'ın 2001 yılında Antalya Koruma Kuruluna yazdığı raporunda yanlışlıkla Farsça olan kitabe belirtilen tarih rakamları verilmiştir. Arapça kitabesinin tarihi tartışmalı olup doğrudan bu şekilde okunamamaktadır. Turfan neye dayanarak çeşmede böyle bir tarihlendirme yaptığını açıklamamıştır. Merhum Prof. Dr. Yılmaz Önge de (1997: 59) çeşmeyi ayrıntılı bir biçimde incelemiş, Arapça kitabeyi Kemal Turfan gibi tarihlendirmiş, Süldür ve Katircioğlu gibi yazarların eserlerine atıfta bulunarak çeşmenin daha önce yanlış bir okumadan dolayı Selçuklu Dönemine tarihlendirildiğini çeşmenin klasik bir Osmanlı çeşmesi olduğunu belirtmiş, ancak neden bu şekilde okuduğu konusuna yine bir açıklık getirmemiştir.⁽⁵⁾

3. Temmuz 2012'de Isparta Müzesi Tarafından Çeşmede Yapılan Temizlik Kazısı

Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nca Nisan 2012 de 116 parsel numarasındaki yapılaşmaya ilişkin olarak; koruma bandı dışında yapılacak hafriyat çalışmalarının Isparta Müzesi kontrolünde yapılması şeklinde karar vermiştir. Buna karşılık Isparta Müze Müdürlüğü ise *Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüze Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkında Yönerge'nin* "Tescilli Tek Yapılarda Yapılacak Kazılar" başlıklı 18.maddesine doğrultusunda çeşmede restorasyona yönelik temizlik kazısı yapmayı önermiş, Koruma Kurulu da temizlik kazısı yapılması doğrultusunda yeni bir karar almıştır. Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 05.06.2012 tarih ve 697 sayılı kararında çeşmeye zarar verilmemesi için koruma alanı sınırları içerisinde Isparta Müze Müdürlüğü'nün Isparta Belediyesi ile ortak bir çalışma yapacağını anlaşıldığı

belirtilerek, Isparta müze Müdürlüğü denetiminde bir kazı ve temizlik çalışması yapılması ve tescilli çeşmenin korunmasına yönelik gerekli önlemlerin alınmasından sonra yeni yapılaşma uygulamasının başlatılmasının tavsiye edilmesine karar verilmiştir.

Çeşmenin temizlik kazısına 26.06.2012 tarihi itibarıyla başlanılmış ve temizlik kazısı yaklaşık iki hafta devam etmiştir.⁽⁶⁾ Kazıdan önce kuzey cephesinin yol kotunun çok altında, çukurda kalması ve içerişinin çöplük olarak kullanılması nedeniyle buradaki çukurun yarısına yakın kısmı taş, toprak ve çöplerle dolu durumdadır. Aynı zamanda bu cephedeki kemer taşlarının bir kısmının dökülmüş olması, kemerin üzerindeki alındaki moloz taşların ve yanlardaki süsleme bordürlerinde kullanılan köfke taşların yerlerinden çıkmış ve her an düşecek durumda olmaları, burada yapılacak bir çalışmayı tehlikeye düşüreceği kanısını yandırmıştır. Bu nedenle önlem alınıncaya kadar toprak altında kalan güney cepheden kazıya başlanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Bu esnada çeşmenin üst örtüsünde bulunan ve kademeli bir biçimde alçalan köfke taş kaplamalar temizlenerek ortaya çıkarılmıştır. Doğu yöne doğru tek yöne meyilli bu çatının da beşik tonozun üst örtüsü olarak kullanılması ilginçtir. Üst örtüyü oluşturan plaka güney yönde bulunan taşlardan bir kısmı tahrip olmuştur (Resim 18).



Resim-18: Çeşmenin plaka taşla kaplı üst örtüsü kazıdan sonraki görünümü (29.06.2012)

Kazının ilerleyen günlerinde güney cephenin de aynı kuzey cepheye benzer biçimde aynı malzeme ve işçilik kullanılarak yapıldığı görülmüştür. Bu cephe de çeşmenin cephesini çevreleyen köfke taş kaplama bir süsleme bordürü bulunmaktadır. Ama bu cephenin de oldukça tahrip edilmiş, neredeyse kuzey cephe gibi cephedeki kaplama taşları dökül-

5. Merhum Yılmaz Önge Selçuk Üniversitesi'nden hocamdır ve Yılkırkan Çeşmesini 1981-82 yıllarında "Isparta'daki Çeşmeler" başlığı altında bana Bitirme Tezi olarak vermişti. Kendisi *Yılkırkan Çeşmesi'nin tarihlendirilmesinde problem var demekteydi ve çeşmeden; Tarihçileri birbirine düşüren çeşme* olarak bahsederdi. (Dr. Doğan Demirci)

6. Çeşmede Isparta Müzesi'nce yapılan kazı, Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından 5-7 Kasım 2012 tarihleri arasında düzenlenen "1. Ulusal Pisidia Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

müş ve yok olmak üzere olduğu tespit edilmiştir. Çeşmenin kurnası ve aynası ortaya çıkartılmış olup, buradan suyun doğu yöne doğru akmakta olduğu çeşmenin doğu cephesindeki kapak taşından anlaşılmıştır. Çeşmenin güney cephesinde hazneye açılan bir hava penceresi bulunmamaktadır (Resim 19).



Resim-19: Çeşmenin güney cephesinin kazıdan sonraki görünümü (02.07.2012)

Bu cephenin kemer genişliği ve derinliğinin diğer cepheden daha küçük ölçülerde olduğu tespit edilmiştir. Doğü yöndeki duvar çok sağlam durumdadır. Bu duvarın toprak zemininden yaklaşık bir metre kadar yukarısında hazneden çıkarak, kuzey cepheye doğru ilerleyen bir künk sırası olduğu görülmüştür. Bu künk sırasının zeminde çok yukarıda bulunması, daha sonralardan yapılmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Güney cepheden çıkan su kanalı da muhtemelen künk sırasına paralel olarak ilerlemektedir.

Kuzey cephesinde işçilere baret takılarak yapılan temizlik kazısında buradaki taş ve çöpler alınmıştır. Daha alt seviyelerden nemli toprak çıkmaya başlamıştır. Kuzey cephenin de aynı güney cephede olduğu gibi iki büyük blok taş arasında bir kurnanın olduğu, bir ark vasıtasıyla doğü yöne muhtemelen fetih çınarı olduğu düşünülen tescilli bir ağaca doğru ilerlediği tespit edilmiştir. Burada fark olarak yalak kısmı bir el değirmeni taşıyla kapatılmış, su değirmen taşının ortasındaki bir delikten akıtılmıştır. Daha önceki kazılarda, bu cephenin zemininden düzgün büyük yassı taşların söküldüğü ve o taşların hala çeşmenin çevresinde bulunduğu civarda yaşayan yaşlı kimseler tarafından ifade edilmiştir (Resim 20). Sülübey Mahallesi Muhtarı İbrahim Gürbüz ile 17.07.2012 tarihinde yapılan sözlü görüşmede, bazı blok taşlar gösterilerek bunların daha önce Belediye'nin yapmış olduğu temizlik kazısında çıkartıldığı söylenmiştir. Çeşmenin batı yönünü bir

asfalt yol sınırlandırdığından, bu yönde bir çalışma yapılamamıştır. Beşik tonoz örtülü hazne kısmının içerisinde kısmen temiz durumda olduğu görülmektedir. Haznenin içeri oldukça sağlam ve sıvalı durumdadır. Toprağın ise sanki tabanında su varmışçasına nemli olduğu gözlemlenmiştir. Çeşmenin diğer üç tarafı açığa çıkartılmış, doğü yönünde temel in topuk taşları ve su arkının üzerine kapandığı düşünülen kapak taşları seviyesinde kazıya son verilmiştir. Çalışmalar esnasında maalesef kitabe ya da kitabe parçalarına rastlanılmamıştır. Kitabelerinin günümüzde nerede oldukları da halen tespit edilememiştir.

Sonuç

Yılkırkan Çeşmesi'nin tipolojik olarak bir hayırsever tarafından yaptırılmış mahalle çeşmesi konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Önge (1997: 59), kesme taşla birlikte kullanılan tuğla ve sırlı tuğlanın bu bölgenin yöresel özellikleri olduğunu, çeşmenin Klasik devir Osmanlı çeşmeleri arasında Anadolu'nun bölgesel özelliklerini kapsayan değişik ve önemli bir örnek olduğunu söylemektedir. Önge, Yılkırkan çeşmesinin muhtemelen aynı tarihlerde yapılmış olan bir benzerinin Isparta-Eğirdir yolu üzerindeki çeşme olduğunu söylemektedir. Önge'nin sözünü ettiği söz konusu çeşmenin büyük bir bölümü toprağa gömülmüş durumdadır. Toprağın üzerindeki kısım ise çeşme hakkında biraz fikir vermektedir Önge (1997: 59) (Resim 21).



Resim-21: Önge'nin benzeri olduğunu söylediği Isparta-Eğirdir yolu üzerindeki çeşme (11.02.2013)

Yılkırkan çeşmesinin deprem nedeniyle yıkılması dolayısıyla cephesinin üst kısmının gelişigüzel örüldüğünü de belirtmektedir. Bu düşünceler oldukça doğru görünmektedir. Yapılan kazı sonucunda çeşmenin ölçü olarak tam dikdörtgen planda olduğu, cephelerindeki kaplama taşlarının bir kısmının dökmüş olmasına rağmen, doğü yöndeki yan duva-

rının halen sağlam durumda olduğu tespit edilmiş bulunmaktadır. Bununla beraber haznesinin üzerindeki tonoz örtüsü de oldukça sağlamdır (Resim 22).



Resim-22: Güney cephesi ile doğu yöndeki duvarın kazı sonrası genel görünümü (10.07.2012)

Ama buna karşılık çeşmenin fazlaca onarım gördüğü, belki de beşik tonozlu haznesi ve cephedeki bazı kısımlar hariç özgün durumunu yitirmiş olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Çeşmeyi yakın bir tarihte incelediği anlaşılan Ferruh Toruk (2001: 95), Önge'nin de belirttiği gibi çeşmenin kemerinin 0.20 metre enindeki alını 0.04 metre kalınlığında ince yeşil sırlı bir tuğla bordürün kuşattığını, çeşmenin yakın tarihlerde tamir gördüğünü ama bu tamiratın kimler tarafından ve ne zaman yapıldığının bilinmediğini belirtmektedir. Depremden yıkıldığı düşünülen yapının cephesinin üst kısmının yeniden gelişigüzel örüldüğünü, bu nedenle kitabelerin yerlerinin değiştiğini, ön cephenin çerçeve profilasyonuna ait taşların tamir esnasında moloz taş gibi kullanıldığını da söylemektedir. Araştırmacının bu tespitleri oldukça yerinde görünmektedir. Çeşmenin cephesindeki eğreti konulmuş kesme ve moloz taşlar ile kitabelerin çeşmenin cephesinde asimetrik biçimde yer alıyor olmaları, çeşmenin birkaç defa onarım gördüğü izlenimini uyandırmaktadır. Hatta beşik tonozu örten üst yapının kaplama taşlarının da bu şekilde değiştirildiği düşünülebilir.

Böcüzade (1983: 12) ve Hikmet Turan Dağlıoğlu'nun (1934: 29) söyledikleri biçimde Arapça kitabelerdeki Hicri 429 rakamındaki "4" rakamının önüne çizgi konularak o dönemde "Erkam-ı Gubariye" olarak bilinen Hint rakamlarında kullanılan "5" rakamının elde edildiğini düşünerek Hicri 529/Miladi 1135 tarihine ulaşmaları doğal olarak büyük bir iddia olacaktır. Isparta'nın Türkler tarafından fethi-

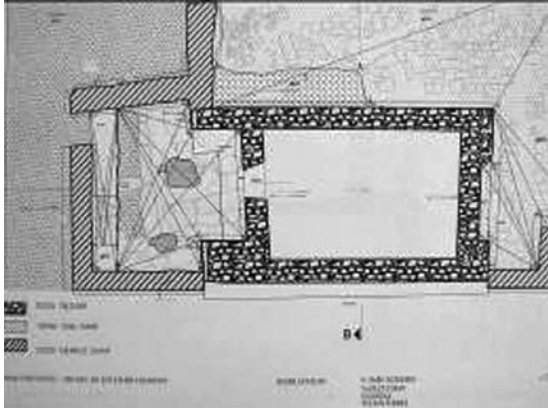
nin M. 1204/H. 601 yılında olduğu göz önüne alırsa -yazarların tespit ettikleri tarih Isparta'nın fethinden 70 yıl kadar önceki bir tarihe isabet etmiş olacaktır- bu tarihlendirmeye göre Anadolu'nun bilinen tarihsel kronolojisinin değişmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hem Hikmet Turhan Dağlıoğlu hem de Böcüzade'nin tarihlendirmelerinde bir muhtemelen yanlışlık olmalıdır. Çeşmenin Hint rakamlarına göre Miladi 1138/Hicri 529 yılında yapılmış olması, bu bölgede ya da mahallede anıt eser yapacak kadar fazla bir Müslüman nüfusun olduğunu ve de buna izin verecek mevcut bir Bizans idaresinin olduğunu gösterir ki bunun da olması mantıken mümkün görünmemektedir.

Buna göre diğer bir ihtimal kalmaktadır o da Hicri 529 rakamının "maküs" olarak yani tersten okunmasıdır. Bu konuyu ilk defa ortaya atan Tahir Erdem (1934: 76), Isparta Ün Dergisi'ndeki bir yazısında Farsça kitabede yar alan "Tarih Bad Havzı Cinan" cümlesinin tartışılmaz biçimde Hicri 925 rakamına isabet ettiğini, Arapça kitabelerdeki Hicri 529 rakamının ise Nasreddin Hoca'nın eski ve yeni türbelerinde olduğu gibi Hicri 386 rakamının maküs okunması suretiyle Nasreddin Hoca'nın ölümünün Hicri 683 yılı olarak bulunduğunu ifade etmektedir. Farsça kitabede geçen kelimelerin Hicri 925 rakamını verdiği konusunda tüm araştırmacılar hemfikiridir. Farsça kitabe konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Çeşmeyi yaptıran kişinin her iki kitabede de adın aynı olarak geçmesi, farsça kitabenin herhangi bir yapıdan sökülerek buraya getirilmiş olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Böcüzade'nin aksine tamir kitabesi olması da ihtimal dışı görünmektedir. Çünkü bilindiği üzere tamir kitabelerinde genellikle "tamir" kelimesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla elimizde olan kitabeler yapım tarihini göstermektedir. Bu durumda çeşmeyi yaptıran kişi olan İsa Fakih'in her iki kitabede adının geçmesi gibi, hem Arapça hem de Farsça yazılmış olan kitabeler tarihsel olarak da birbiriyle örtüşerek bir tutarlılık gösterirler. Buna karşılık çeşmenin Selçuklu stilinde yapılmış olması bir kriter değildir. Zira daha önceki dönemlere ait halkın beğenisi kazanan pek çok yapı; görümün, malzeme ve işçilik olarak taklit edilebilmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı Yılankırkan Çeşmesi'nin M. 1519/H. 925 yani I. Selim Döneminde yapılmış olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

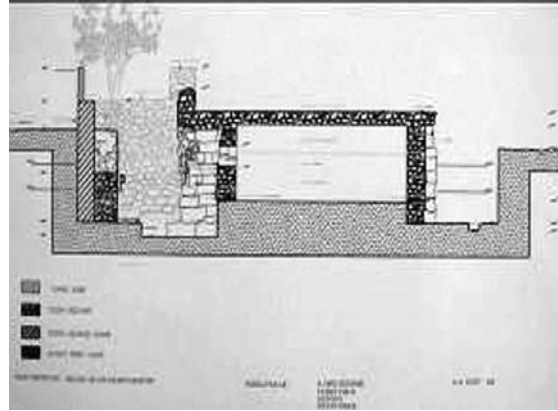
Bugünlerde çeşmenin restore edilmesi söz konusudur. Bu nedenle hem Mimarlar Odası Başkanlığı, hem de Süleyman Demirel Üniversitesi tarafından konuyla ilgili çalışmalar devam etmektedir. Çalışmalar doğrultusunda çeşmenin planı ve kesiti Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü tarafından çakırtılmıştır.

(Resim 23 ve 24).⁽⁷⁾ Civarda yaşayan bazı kimseler tarafından Yılkırkan Çeşmesi'nin suyunun, 1934 yılında yaptırılan çeşmenin hemen yakınındaki Sülübey Mahallesi camisine verildiği söylenmektedir. Bunu teyit eder biçimde Sülübey Mahallesi Camisi'nin suyunun yaz aylarında bile çok soğuk olduğu görülmektedir. Çeşmenin restorasyonu sonucunda, caminin suyundan çeşmeye verilmesiyle, çeşmenin de yüzyıllar sonra tekrar amacına uygun biçimde işlev kazanması herkesin ortak isteğidir. Eğer Isparta'nın en eski tarihli çeşmesi olan

Yılkırkan, verilecek bu su ile yeniden canlandırılırsa, çeşme bir daha çöplük haline gelmeyecektir. Böylece daha iyi korunarak hem gelecek nesillere sağlam olarak aktarılacak, hem de Isparta beş yüz yıl öncesine giderek büyük bir nostalji yaşayacaktır. Böyle bir durumda tarihi yapılarımıza gösterdiğimiz özen ve ilgi ile yapılara layık oldukları değerleri vermenin yanı sıra, yerli ve yabancı turizme de hareketlik getireceğini de düşünürsek şehir her yönden mutlak bir kazanım elde edecektir.



Resim-23: Çeşmenin planı (Yrd. Doç. Dr. Elif Yakartepe'den 18.02.2013)



Resim-24: Çeşmenin kesit görünümü (Yrd. Doç. Dr. Elif Yakartepe'den 18.02.2013)

7. Çizimler; Yrd. Doç. Dr. Elif Çelebi Yakartepe'nin başkanlığında H. Emre Düzdemir, Fazilet Çoban, Ezgi Özay ve Sultan Tekbaş tarafından yapılmıştır. Kendilerine teşekkür ediyoruz.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi

Turfan K. (1953). 30.06.1953 Tarihinde Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne sunulan 37 Numaralı Eski Eser Fişi, _____ (2001). 21.01.2001 tarihinde Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulan rapor.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akdemir, S. (2008). *XVIII.Yüzyılın İlk Yarısında Isparta*. Isparta: İl Özel İdaresi.
- Anonim, (1973). "Çeşme ve Hamamlar", *Isparta İl Yıllığı*, Ankara: Isparta: İl Özel İdaresi.
- _____ (1983). "Çeşme ve Hamamlar", *Isparta İl Yıllığı*, Ankara: Isparta: İl Özel İdaresi.
- _____ (2003). "Çeşmeler", *Isparta İl Yıllığı*, Ankara: Isparta: İl Özel İdaresi.
- Arseven, C. E. (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Böcüzade, S. S. (1983). *Isparta Tarihi*, İstanbul: Serenler yayınları.
- Develiođlu, F. (2003). *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Katırcıoğlu, N. (1958). *Bütün Yönleriyle Isparta*, Isparta:
- Dağlıoğlu, H. T. (1934). "Isparta'da Selçukiler Devrine Ait Bir Çeşme Kitabesi". *Ün Dergisi* 2: 29-36.
- Erdem, T. (1934). "Isparta'da Sülübey Mahallesi'nde Yılkırkan Çeşmesi". *Ün Dergisi* 1: 75-78.
- Köseoğlu, N. (1936). "Isparta Kitabeleri ve Eski Eserleri". *Ün Dergisi* 27: 364-369.
- Önge, Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: TTK.
- _____ Y. (1981). Türk su mimarisinde suluk adını verdiğimiz çeşmeler. SÜEFD, 1: 1-15.
- Süldür, E. (1951). *Isparta Tarihi*. İzmir: Üstün Sanat Matbaası.
- Toruk, F. (2001). "Isparta'da Yılan Kırkan Çeşmesi", *Göller Bölgesi Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu*, Isparta, 07-08 Eylül 2000: 98-112.

2.1. Sözlü Görüşmeler

Gürbüz. İ. (2012). Sülübey Mahallesi Muhtarı ile 17.07.2012 ve 19.07.2012 tarihlerinde yapılan sözlü görüşmeler.

EKLER



Resim-7: Çeşmenin kuzey cephesi süslemesi



Resim-8: Güney cephesi süsleme detayı



Resim-20: Kuzey cephesinin kazıdan sonraki görünümü (10.07.2012)

